

ACER ESPEZIEEN EUSKAL IZENAK

Gasteizen, 2008ko irailaren 22ean

Manuel M. Ruiz Urrestarazu

Bi izen generikoak daude funtsean *Acer spp.*-i euskaraz deitzeko: **ihar** eta **azkar**.

Bada hirugarren izen arrunta, **astigar**, baina, gero ikusiko dugunez, izen hori **ihar** edo **igar**-etik dator, hitz konposatua izanik.

Errazenetik hasiz, goazen **azkar** izenarekin. Beharbada *Acer* latinotik letorke. Euskal Herriko mendebaldean izen nagusia da. Ekialdean ere izen hori aurkitzen dugu noizbehinka.

Araban, Herri osoaren mendebaldean gertatzen den bezala, **azkar** zena da gaur zabaldiena, batez ere *Acer campestre* L. espeziari deitzeko. Segi baino lehen esan behar dugu *Acer campestre* espeziea arruntena dela lurralde osoan eta horrexegatik ezagunena. **Azkar** izen hori «gazteleratu» da euskara galtzen ari izan diren arabar herrietan zehar; hiru izen «gazteleratu» aurki ditzakegu gaur Araban: «azcarro», «ascarro» eta «ascarrio», euskara lehenago galdu eta izena gehiago urrundu **azkar** erro soiletik. **Azkar** izenak zahar dirudi, agian erromatarren denboretatik eta beharbada *Acer* izenetik, Cicero-ren aroan *Acer* hitza «k» soinu ahoskatzen zen garaietatik hartua eta zerbait aldatua **azkar** eman arte.

Inguruetakoz hizkuntzetan honako antzeko izenak aurkitzen ditugu *Acer* espezie batzuei deitzeko:

«ezcarro», *Acer campestre* L. (Errioxa Goikoan eta Burgosen).

«escarro», *id.* *id.* (Errioxa Goikoan).

«escarrón», *id.* *id.* (Aragoiko Iparraldean).

«escarrio», *Acer monspessulanum* L. (Burgosen).

Ihar edo **igar** izena. Orain direla berrogei bat urte, Kontrastako gizon batekin nenbilen hango pagadui eta hariztoietan zehar eta *Acer opalus* Mill. espeziaren arbolon multzo bat topatu genuen. Kontrastako pertsona harek landareen izen arruntak ezagutzen eta bereizten zituen eta erabiltzen zuen fitonimia ia dena euskarazko erroetan finkatzen zen. Tamalez ahaztu zait kontrastar haren izena. Gizon adeitsu hari galdetu nion ea nola zeritzaten inguru

haietan arbola mota horri eta hona hemen haren erantzuna: **yar**. Lakoizketa nafar apaiz botanikoak, 1888an, bere «Diccionario de los Nombres Euskaros de las Plantas» arbola mota berberari bere euskarazko izen zerrendan biltzen zuen izen bera, alegia; Lakoizketaren lanean **yarra** bezala agertzen zelarik.

Orduan konturatu nintzen zer zen Gipuzkoan eta Nafarroa Garaian *Acer campestre*-ri deitzeko erabiltzen den **astigar** izena: **asto-igar** edo **asto-ihar** («arce silvestre» esan nahiarekin). **Astigar** hori izen konposatu bat zen gero. Izen horren erroa **ihar** edo **igar** izenean aurkitzen zen. Lakoizketa ni baino lehenxeago, 1888rako, konklusio berberara etorria zen iadanik.

Botanikaren aldetik, azkenean toponimo batzuen bidez ikus dezakegunez, eta *Acer campestre* espezie arruntena eta zabalduena izanik, binomia historikoa gertatu izatea posiblea da, **ihar** edo **igar** hitzak garai batean erabili izanda eta beste garaian **astigar** bihurtu. **Astigar** azken izen honek gaur egun gaintasuna hartu du Gipuzko eta Nafarroan erabilitako euskaran.

Badugu, Nafarroan batez ere, *Acer monspessulanum* L. espezieari deitzeko izen berezi bat: **eri-ihar**. Telesforo Aranzadik, 1913an, RIEB/RIE Ven, «De los nombres de los arces o moscones en el país vasco y su masculinidad» bere artikuluan zioenez, Uharte-Arakilen *Acer monspessulanum* delakoari **eriyarra** zeritzaten eta Amezkoetan aldiz eta «erdaraz» hitz-egiterakoan «eriyarro». Xabier Irigaraik orain hamabost bat urte pertsonalki esan zidanez, arbola horri Imotz eta Anue ibarretako zenbait herritan **irigar** eta **iriger** esaten zioten eta *Acer campestre*-ari berriz **astirigar** eta **astiriger**.

Jean Elissalde 1934an azaldu zigunez (*Gure Herria*, 1934, 130-136. orrialdeetan) **hegigarra** izena *Carpinus betulus* L. arbolari ematen zioten. Baieztapen hori ez dut konfirmatu eta arraroa egiten zait Botanikaren aldetik.

Soinuei aditzen badiegu posibilitate bat datorkit burura. Ea **hegigar** horrek honelako izenak eman ez dituen:

hegi-ihar

eri-ihar

ei-ihar

Euskal Herrian *Acer Genus* horretatik ezagutzen ditugun espezieen artean arruntena *Acer campestre* L. da eta gero *Acer opalus* Mill., hego pagadi eta hariztietan eta *Acer monspessulanum* L. aldiz malda harritsu eta lur gutxiko gunectan. *Acer pseudoplatanus* L. eta *Acer platanoides* L. arraroago agertzen dira eta hostoen aldetik **ihar** deritzan *Acer opalus* Mill.-etik gertu dira.

Hizkuntz eztabaidetan toponimia dugu maiz lagungarri. Eta toponimiarri jotzen badiogu hona bildu ditudan toponimo batzuk, lurraldez lurralde hartuta:

Araban

Azkarbe	erreka, Mendiola
Azkardui	Olano
Azkarduia	Aspuru-Narbaiza
Azkargan	auzo, Larrinbe
Azkarguren	Uribarri Ganboa
Azkarra	Aletxa
	Arkaute
	Krispijana
Azkarraga	Alegria-Dulantzi
	Barrundia
	Burgu / Burgelu
	Urbina
Azkarragan	Meñao Goien
Azkartza	hiri, Gasteiz
	hiri, Trebiñu
	Aperregi
	Asparrena
	Barrundia
Azkartzakoa	Monasterioguren
Azkartzarana	Eskibel
Azkartxi	Olano
Eskarderana	kale, Done Bikendi Harana
Eskarduia	Okina
Eskarganzulo	Entzia
Eskarguren	Uribarri Ganboa
Eskarmendi	auzo, Arzubiaga
Eskarpe	Alangua
	Berrikano
Eskarra	Erbi
	Menoio
	Billodas
Eskarralde	Domaikia
	Erroeta
Eskarramendi	Legutio / Legutiano
Eskarrandi	Zekuñao
	Lagran
Eskarrerana	Urarte
Eskarreta	Alangua
	Ariniz
	Korres
Eskarriturri	Arrieta
Eskarrola	Lagran

Eskarrondo	Letona
Eskartegi	auzo, Zuia
Eskartza	Artziniega
Eskartzana	Arriola
	Asparrena
Eskarra	Iruraiz
Ezkarraga	Mandubide

Bizkaian

Azkarberri	iturri, Getxo
Azkardui	baserri, Goiherri (Zaldua)
Azkarra	baserri, Larrabetzu
Azkarraga	baserri eta iturri, Zeanuri
	etxe, Durango
	etxe, Elorrio
	Ziortza
Azkarralde	baserri, Mallabia
Azkarreta	baserri, Munitibar (Gerrikaitz)
	Iurreta
Azkartza	iturri, Berriatua
	Olazabal (Dima)
Eskartza	Urduña
Eskartzaga	baserriak, Gueñes
	baserri, Aranguren (Zalla)
	Galdames
Iartzta	baserri, (Traña) Abadiño
	etxe, Lekeitio
	baso, Mendata
Idarreta (?)	baserriak, Amoroto
Igartza	Meñaka
Irarraga	Xemein

Gipuzkoan

Astigar	baserri, Irun
Astigar aundi	baserri, Ataun
Astigariz (?)	Tolosa
Astigarraenea	baserri, Hondarribia
Astigarraga	hiri
	auzo, Ataun
Astigarrazu	etxe, Aia

Astigarreta	auzo, Beasain
Astigarribia	auzo, Mutriku
	baserri, Azkoitia
Azkargorta	baserriak, Bergara
Azkarra	Ezkeriatza
Azkarraga	baserriak, Oñati
Azkarreta	Baserri, Oñati
Azkarretazabal	(Arkarazo) Aretxabaleta
Azkarrondo	iturri, Arlaban
Azkartza	baserri, Gabiria
	(Arantzazu) Oñati
Azkarruntz	baserriak, Bergara
Eskaregi(?)	baserriak, Eibar
Eskarga (?)	Uzturre-Urdelar
Iartza	baserri, Abaltzisketa
	baserri, Altzo
	baserri, Zizurkil
	baserri, Urnieta
	baserri, Usurbil
	Mutiloa
Iartzabal	baserri, Usurbil
Iartzaberrieta	baserri, (Aratz-Matximenta) Azpeitia
Iartzaundi	baserri, Idiazabal
Idarreta (?)	Asteasu
Igarroa (?)	auzo, Aia
Igartza	auzo, Beasain
	baserri, Aizarna / Aizarnazabal
	baserri, Arroa
	baserri, Azpeitia
	baserri, Ezkio-Itsaso
	baserri, Itziar
	baserri, Oiartzun
	baserri, Zestoa
	baserri, Zumarraga
	trikuarri, Ataun
	Zizurkil
Igartzabal	baserri, Ezkio-Itsaso
	baserri, Gabiria
Igartzandieta	baserri, Segura
Igartzarena	baserri, Asteasu
Igartzeta	baserri, Zaldibia
Igartzeta edo Iartzeta	baserriak, Zarautz
Igartzola	baserri, Beasain
Iraramendi (?)	Aia
Irarrazabal (?)	Deba

Lapurdin

Azkarreta (D)ihartze	erreka, Urruña baserri, Arbona Sara
Eihartze	etxe, Hazparne
Ezkarba (?)	Lekorne
Iharra (?)	etxe, Uztaritze
Iharte (?)	erreka, Beskoitze
Ihartzaenea	Kanbo
Ihartze	baserri, Urruña
Ihartzegaraia	auzo, Sara

Nafarroa Garaian

Akerreta (?)	hiri, Esteribar
Astigar	Aranguren
Astigarraga	erreka, Leotz Malerreka
Astigarreta	(Zilbeti) Erroibar
Azkar	auzo, Zugarramurdi Urdazubi
Azkarbea	baserri, Azpilkueta
Azkardia	Altsasu
Azkarraga	auzo, Donamaria Zangozako merindatea
Azkarralde	Ziordia
Azkarreñegia	Lesaka
Azkarrieta (?)	auzo, Añorbe-Ukar
Azkarrotz	(Urtasun) Esteribar
Eskaltzeta	(Aginaga) Gulibar
Eskargaitz	(Aldunate) Urraulbeiti
Eskarkolata	Piedramillera
Ezkarra	Etxalar
Gastigarraga	(Gorza) Salazar
Iarmendi	Etxalar
Iarte (?)	Itza
Iartzako	erreka, Eratsun
Iartzaundi	Areso
Iartzeluxe	Luzaide
Igarbeltz edo Iarbeltz	(Artozki) Artzibar
Igardaena (?)	Erronkaribar
Igardoa	Izaba
Igardoki	Izaba

Nafarroa Beherean

Eihartze	auzo, Ortzaize mendate, Aldude-Baztan
Ezkardaitzea (?)	auzo, Irisarri
Iarra (?)	erreka, Baigorri Behoirlegi-Ortzaize
Ihartze	auzo, Bastida
Iskarrot (?)	baserri, Bastida
Oihartze (?)	erreka, Mendibe
Soihartze (?)	ermita, Uhartehiri

Zuberoan

Askarriga (?)	erreka, Santa-Grazi
Eihartze	baserri, Barkoxe
Eihartzeta	baserri, Garindaine baserriak, Barkoxe baserri, Larraine
Ihernotz (?)	baserri, Urdatx / Santa-Grazi erreka, Ozaraine-Erribareita

Euskal Herritik kanpo

Bescarce (?)	erreka, Etsaut (Bearn)
Biscarce (?)	Bedous-Sarrance (Bearn)
Escarboues (?)	Couserans
Escarchein (?)	Couserans
Escaron	Laruns-Etsaut (Bearn)
Escarra (?)	ibai, Gállego-ra dihoana (Oska)
Escarral	Lobera de Onsella (Zaragoza)
Escarrilla (?)	herri (Oska)
Escarroude (?)	erreka, Coarrace (Bearn)
Escart (?)	Escaló (Lleida)
Escartín (?)	El Tormillo (Oska) Rodellar (Oska)
Ezcarros	Villagalijo (Burgos)
Iguerra (?)	Gistaín (Oska)
Leskarre (?)	hiri, (Bearn)
Ligarce (?)	Osse (Bearn)
Yarre (El) (?)	Panticosa (Oska)

Honekin amaitutzat jotzen dut saio hau.

BIBLIOGRAFIA

- ARANZADI, TELESFORO DE. 1913: «De los nombres de los arces o moscones en el país vasco y su masculinidad», in *RIEB/RIEV*, 587-589
- ELISSALDE, JEAN. 1934: «Sur les noms basques des plants», in *Gure Herria*, 130-136
- LACOIZQUETA, JOSÉ MARÍA DE. 1888: *Diccionario de los nombres euskaros de las plantas*. Pamplona, Imprenta Provincial. A cargo de V. Cantera.
- MICHELENA, LUIS. 1955 (2ª edición): *Apellidos Vascos*. San Sebastián, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País.
- RUIZ URRESTARAZU, MANUEL MARÍA. 1973 (Doktore tesia): *Especies Forestales Arbóreas en la Toponimia Vasca*. Madrid, E.T.S. de Ingenieros de Montes (argitaratugabea).